

De bedenkelijke opmars van neurobewijs in de nederlandse rechtszalen (en daarbuiten)

HARALD MERCKELBACH

HANS BEEREKAMP schrijft televisierecensies voor NRC Handelsblad. Op 1 mei 2015 vatte hij de hoogtepunten samen van wat er de vorige dag zoal op de buis te zien was: een verpleegarts legde in EenVandaag uit dat de Twentse ex-neuroloog Ernst J tot zijn diagnostische missers is gekomen, omdat hij aan een auto-ongeval een ernstig beschadigde voorhoofdskwab (frontaalkwab-syndroom) heeft overgehouden. En de raadsman van Dirk M liet in Pauw weten dat de verdachte lijdende is aan een speciale vorm van dementie, waarbij de frontaalkwab niet langer optimaal functioneert; en dat dit verklaart waarom hij de familie De Mol probeerde af te persen.

Beerekamp legde de hand op een verschijnsel dat verontrustend is, namelijk de opmars van neurobewijs. Neurobewijs komt er in essentie op neer dat een ernstig vergrijp in de context wordt geplaatst van een breindefect, waaronder de verdachte gebukt zou gaan. Zodoende zou het de verdachte ontbreken aan mogelijkheden om zijn gedrag te sturen. Als de rechter deze redenering tot de zijne maakt, kan hij besluiten een strafbaar feit niet aan de verdachte toe te rekenen. Of hij kan een lagere straf opleggen. Om het daar heen te geleiden, worden door de raadsman of een deskundige hersenplaatjes

van de verdachte getoond, waarop afwijkingen zijn te zien. Of raadsman dan wel deskundige benadrukken de beroerde prestaties van de verdachte op neuropsychologische tests. Soms ook zijn de argumenten indirect van aard. Zoals: de verdachte heeft een auto-ongeval meegemaakt en daarom moeten zijn frontale hersenen wel disfunctioneren.

De opmars van neurobewijs laat zich met statistiek illustreren. Katy de Kogel en Lizanne Westgeest, beiden verbonden aan het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, zetten de cijfers op een rij. Zij doorzochten de uitspraken van rechterlijke colleges in strafzaken, zoals die figureren in rechtspraak.nl. Ofschoon het om een onvolledig gegevensbestand gaat, is de trend duidelijk. In het jaar 2000 werd er in de 664 gepubliceerde uitspraken 12 keer (2%) verwezen naar neurobewijs. In het jaar 2012 kwamen er in de 5.963 gepubliceerde uitspraken 319 (5%) verwijzingen naar neurobewijs voor. Als je het beperkt tot zaken waarin neurobewijs een uitgebreide rol speelt in de verweren, gaat het trouwens om een tienvoudige stijging over de afgelopen twaalf jaar.

Waarom dat bedenkelijk is? Omdat neurobewijs zachter is dan leken - waaronder rechters - denken. Natuurlijk, de prefrontale hersenen kunnen gelden als hoofdkwartier van wat in het lelijke jargon van de neurowetenschappen "het executieve vermogen" heet, dat wil zeggen het vermogen van mensen om hun gedrag in goede banen te leiden. Als dan afwijkende hersenplaatjes of beroerde scores op zogenaamde "executieve tests" erop duiden dat de prefrontale hersenen van de verdachte zijn beschadigd, wordt daaruit al snel afgeleid dat de verdachte gebrekkige controle had over wat hij deed.

Toch is dat een bedenkelijke argumentatiesprong. De samenhang tussen prefrontale hersenbeschadigingen en armoedige gedragsregulatie is namelijk verre van perfect. Er zijn mensen die een forse beschadiging aan hun frontaalkwab oplopen, maar vervolgens toch prima in staat blijken om hun gedrag te sturen. Zo was er de man die op jonge leeftijd vanwege zijn epilepsie een zware hersenoperatie moest ondergaan. Niet alleen de linker frontaalkwab, maar alle kwabben ter linkerzijde werden chirurgisch verwijderd. Zo'n twintig jaar later keken onderzoekers hoe het de inmiddels volwassen geworden man verging. Opperbest, was de conclusie. Hij had een IQ van rond de 116 en hij werkte als procesoperator, een baan waarbij je op het juiste moment adequaat moet kunnen optreden. Het geval staat niet op zichzelf. Veel mensen met frontale hersenbeschadigingen doen het redelijk goed in het leven en dat zegt iets over hun aanpassingsvermogen.

Er zijn anderzijds patiënten met een normaal ogende frontaalkwab, die toch zo ziek zijn dat ze soms niet goed weten wat ze doen. Voorbeelden zijn aan te treffen in de (zeldzame) groep van patiënten bij wie epileptische aanvallen gepaard gaan met agressief gedrag. Vaak is op hun hersenplaatjes totaal geen afwijking te zien.

Aan de imperfecte correlatie tussen frontale stoornis en gedragsregulatie draagt ook het probleem van de veinzende verdachte bij. Een aanzienlijk deel van de verdachten is erop uit om zichzelf te portretteren als patiënt in de hoop dat de rechters compassie zullen laten doorlinken in de op te leggen straf. Veinzende verdachten deinzen er niet voor terug om zichzelf te intoxiceren met alcohol en medicijnen en dan in een hersenscanner te gaan liggen. Dat levert hoogst afwijkende plaatjes van zeer gezonde verdachten op. Een sprekend voorbeeld is dat van de New Yorkse maffiabaas Vincent Gigante, die precies deze strategie volgde toen hij terecht moest staan. Er werd een zogenaamde PET-scan van de maffiabaas, althans zijn brein, gemaakt en daarop meenden deskundigen - niet de minsten in hun vak - duidelijk een vasculaire dementie te zien. Totdat Gigante opbiechtte hoe hij ze om de tuin had geluid. Pijnlijk.

Of een verdachte zo weinig controle had over zijn gedrag dat hij strafrechtelijk niet verantwoordelijk kan worden gehouden, laat zich onmogelijk vaststellen met neurobewijs. De kwestie kan enkel opgehelderd worden door te kijken naar de gedragshistorie van zo'n verdachte. Wat deed hij in de afgelopen tijd? Verlengde hij zijn rijbewijs en boekte hij een vakantie naar Lloret de Mar? Blijkt daaruit een gebrekkige controle? Strafrecht gaat over handelingen, over gedrag, over doen en over nalaten. Niet over het brein dat handelingen tot stand brengt. Dat brein kan ziek zijn en toch kan een verdachte vergaande controle hebben over zijn gedrag. Het brein kan ook redelijk gezond zijn en niettemin kan de verdachte in een machteloze toestand dingen doen die verboden zijn. Zoals de automobiliste, kerngezond maar wel behept met een fobische angst voor spinnen, die een ongeval veroorzaakte, omdat ze een spin in de auto zag en het stuur omgooide.

De Britse psychiater en publicist Theodore Dalrymple werkte lange tijd als gevangenisarts. Hij vroeg regelmatig aan gevangenen die een dodelijk steekincident op hun geweten hadden wat er precies was gebeurd. “The knife went in”, zeiden velen van hen. Dalrymple ziet dat als de semantiek van mensen die hun verantwoordelijkheid proberen te ontlopen. Psychotherapeutisch gebabbel, zo zegt Dalrymple, helpt daarbij. Door te wijzen op een ongelukkige jeugd, een leerprobleem of een verslaving kun je jezelf en anderen wijs maken dat het niet “je echte ik” was die het deed. Het was een kracht of macht, waaraan je niets kunt doen. En nu komt daar dus steeds vaker neurogebabbel bij. “The knife went in”; vanwege mijn disfunctionerende frontaalkwab. Dat is bedenkelijk, want resocialisatie begint bij schuldbewustzijn.

Oh ja, Beerekamp beschreef in zijn column ook het optreden van een Amsterdamse hoogleraar in De Wereld Draait Door. Daar legde de professor uit dat het best mogelijk is dat de frontaalkwab van voetballer Suárez door voortdurende blootstelling aan spanning slecht functioneert; en dat Suárez er daarom toe neigt om zijn tegenstanders te bijten. Kijk, dit is hoe de Zeitgeist neerslaat in de hoofden van toekomstige verdachten.

REFERENTIES

- Anderson, S. W. e.a. (1999). Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex. *Nature Neuroscience*, 2, 1032-1037.
- Baskin, J.H. (2007). Is a picture worth a thousand words? Neuroimaging in the courtroom. *American Journal of Law and Medicine*, 33, 239-269.
- Dalrymple, Th. (1994). The knife went in. *City Journal*. Autumn.
- De Kogel, C. H., & Westgeest, E. J. M. C. (2015). Neuroscientific and behavioral genetic information in criminal cases in the Netherlands. *Journal of Law and the Biosciences*, in druk.
- Eslinger, P. J. e.a. (2004). Developmental outcomes after early prefrontal cortex damage. *Brain and Cognition*, 55, 84-103.
- Smith, A., & Sugar, O. (1975). Development of above normal language and intelligence 21 years after left hemispherectomy. *Neurology*, 25, 813-813.

Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach is hoogleraar rechtspsychologie aan de Universiteit Maastricht en lid van de KHMW.